

El govern de la Generalitat de Catalunya i la Guerra Civil a les comarques tarragonines

Jordi Piqué i Padró

Servei d'Arxiu i Documentació Municipal de l'Ajuntament de Tarragona

Característiques pròpies de les comarques tarragonines

Abans de tractar de la Guerra Civil a les comarques tarragonines, cal tenir en compte que considerar la demarcació o la província de Tarragona com una unitat d'espai serveix en alguns casos, especialment quan ens referim a l'Audiència Provincial, la presó provincial o bé a la Comissaria Delegada de la Generalitat de Catalunya a Tarragona. Tanmateix, aquest criteri no es pot aplicar quan tractem sobre la divisió territorial econòmica i administrativa implantada per la Generalitat que dividia Catalunya en nou regions. En aquest sentit, les deu comarques tarragonines es van repartir entre la regió III, la IV i la V. A més a més, a banda de les divisions administratives, la història recent i la situació política i socioeconòmica de les comarques presenta, de vegades, característiques diferents.

En un context d'enfrontament bèl·lic, com el de la Guerra Civil esdevinguda entre el 1936 i el 1939, la situació geoestratègica de les comarques tarragonines dins de Catalunya i de l'Espanya republicana és un altre factor que cal considerar.

En primer lloc, és una província que disposa d'una bona part de litoral mediterrani, en el qual es localitza el segon port de Catalunya, el de Tarragona, des del qual es van continuar exportant els productes naturals del país i important els proveïments que no eren propis de l'entorn rural. En aquest sentit, l'establiment d'un pont comercial entre els ports de Marsella i de Tarragona, per part dels homes de la CNT que controlen l'abastiment de la ciutat, entre el mes d'octubre del 1936 i fins al maig del 1937, té una importància considerable. El resultat és la importació de 4.856 tones de

queviures per a la població de Tarragona, prop de 18.000 tones reembarcades per a l'abastiment del País Basc, 2.394 tones per al Consell Municipal de Reus i 563 tones per al Consell General d'Aragó.¹

En segon lloc, per les comarques del litoral passa l'eix de comunicació natural entre Barcelona i València, la capital de la República, tant per carretera com per ferrocarril, així com la línia perpendicular de proveïment del front del Baix Aragó. També el nus ferroviari de Sant Vicenç del Calders, que comunica la xarxa ferroviària entre Madrid i Barcelona. Aquests factors són la causa que ben aviat, a l'inici de l'estiu de l'any 1937, comencin les agressions aèries per part dels avions italians i alemanys que s'enlairaven de les bases de Mallorca, bombardejos que van esdevenir cada vegada més constants i sistemàtics fins al final de la guerra.

En tercer lloc, les comarques de Ponent, limiten amb dues de les tres províncies aragoneses a l'interior de les quals, a 50 quilòmetres de les Terres de l'Ebre, queda establerta la línia del front d'Aragó, a final de juliol del 1936. És a dir, aquestes comarques van restar pròximes a la zona que registra la densitat més alta de milicians armats que integren les columnes anarquistes de la CNT-FAI. I això té les seves repercussions pel que fa a la violència revolucionària registrada abans dels fets de Maig.

En darrer lloc, durant la primavera del 1938, la contraofensiva llançada per l'Exèrcit franquista després de l'intent republicà d'ocupar Terol i que deixa Catalunya aïllada de la resta de la zona republicana, suposà l'ocupació de tot el marge dret de l'Ebre. Després, a l'estiu del 1938, durant la batalla de l'Ebre, el principal enfrontament bèl·lic de tot el conflicte, aquestes poblacions més occidentals es van situar enmig del front de combat, mentre que la resta de les comarques tarragonines esdevenen la primera línia d'una rereguarda en la qual, lògicament, l'única prioritat era el front de l'Ebre.

L'any 1936, les comarques tarragonines registraven una població d'unes 349.000 persones. L'economia es basava principalment en una agricultura en la qual predominava la petita i mitjana propietat de la terra, tot i que hi

1 Vegeu la importància de tot aquest tràfic marítim a GONZÁLEZ HUIX, F. J. (1995). *El puerto y la mar de Tarragona durante la Guerra Civil 1936-1939*. Tarragona: Diputació de Tarragona, p. 99-103 i 205-218.

havia una certa presència industrial a Reus i Flix i una activitat comercial considerable al voltant de l'eix del port de Tarragona.

Pel que fa a la situació política, cal assenyalar que a les darreres eleccions legislatives del febrer del 1936, el resultat a la demarcació fou d'un 57% pel Front d'Esquerres i d'un 42% pel Front d'Ordre. Amb diferències notables respecte a aquesta mitjana provincial i decantant-se a favor del Front d'Ordre, hi ha les comarques de la Terra Alta (58%) i del Priorat (48%).

Del frustrat cop d'estat fins als fets de Maig

L'actuació del govern de la Generalitat de Catalunya a les comarques tarragonines se centralitzava a la Comissaria Delegada a Tarragona, ocupada interinament des del 27 de maig per Joaquim Fort Gibert (ERC), alcalde de Tarragona, que substituï Lluís Prunés Sató (ERC) quan va ser nomenat conseller d'Economia i Agricultura.

El comissari i alcalde, Joaquim Fort, ja va actuar en els dies previs a la rebel·lió militar. Primer, el dia 16 de juliol, demanà al comandant militar de la plaça, el coronel Àngel Martínez Peñalver, la retenció en el domicili de dos dels oficials més actius a favor de la sedició, el capità Josep Sentís i el tinent Hermini Ròdenas. L'endemà, el dia 17, durant els funerals pel dirigent de la CEDA José Calvo Sotelo, la Delegació d'Ordre Públic ordenà la detenció de tres dirigents del Requetè de Tarragona.

Si l'èxit o fracàs del sollevament dels militars rebels a Catalunya depenia del que succeís a Barcelona, el destí de la rebel·lió militar a les comarques tarragonines es decidia a Tarragona, ciutat en la qual estava aquarterat el Regiment Almansa núm. 15.

El comandant militar, el coronel Martínez Peñalver, havia pres possessió només dos mesos abans i era considerat pels partidaris de la rebel·lió una persona indecisa i mancada d'energia. Per tant, durant les llargues hores del dissabte 19 i del diumenge 20 de juliol, amb l'objectiu d'assegurar la neutralitat del coronel, el comissari Joaquim Fort va mantenir contactes i va contrastar informacions amb els militars més decidits a mantenir-se fidels al règim republicà, com el tinent coronel Mariano Mena, els comandants Amadeu Insa i Jesús Liberal i els capitans Santiago Rius i Domènec Benages.

La falta de comandament directe sobre la tropa per part dels sediciosos que només controlaven la Caixa de Reclutes i l'actitud passiva del comandant militar va possibilitar que el Regiment Almansa núm. 15, de guarnició a la plaça, fos una de les poques unitats militars catalanes que es van mantenir fidels a la República i que es van col·locar, amb gairebé la totalitat dels efectius, sota les ordres directes de la Generalitat.

Ara bé, més enllà de l'àmbit militar, cal remarcar l'existència d'una trama civil, si més no, considerable. El dilluns dia 20 de juliol es van concentrar a Tarragona entre 300 i 350 homes, bàsicament carlistes procedents de Valls, Pla de Cabra, Constantí, el Morell, Solivella, Tortosa i Tivissa i uns quants falangistes de Reus, que es van ajuntar amb els ultradretans de Tarragona. Uns homes que, si hagués triomfat el moviment i com en altres zones ocupades pels rebels, haurien integrat els primers escamots que havien de detenir i executar els dirigents republicans i els militants destacats de les organitzacions obreres, primer de Tarragona i després de la resta de poblacions de la província. Uns militants i simpatitzants d'extrema dreta que com recull el *Diari de Tarragona* «fins passejaven pels carrers en un pla altiu, retador, com si volguéssin donar a entendre que la victòria era ja seva i que ens perdonaven —de moment— la vida».² Malgrat que l'avortament de l'intent de rebel·lió militar es va resoldre de manera incruenta a Tarragona, cal tenir en compte aquest factor a l'hora d'avaluar el fenomen repressiu que es va desencadenar posteriorment.

El matí del dia 21 de juliol, procedent de Barcelona, arribà a Tarragona el nou comissari de la Generalitat, Lluís Mestres Capdevila (ERC), amb ordres precises per intentar reconduir la situació a tota la província. Una de les seves primeres disposicions és la d'ordenar la concentració a Tarragona de tots els efectius de la Guàrdia Civil i del Cos de Carrabiners. Així doncs, seguint les ordres de la Comissaria Delegada es concentraren tots els efectius dispersos per les comarques a la caserna de Tarragona, prop de 160 guàrdies civils i 64 carrabiners. Aquesta actuació fou determinant per eliminar la presència dissuasiva de les forces d'ordre públic en les diferents

2 *Diari de Tarragona*, 21-VII-1936.

poblacions on prestaven servei i, per tant, facilità la constitució ràpida i gairebé espontània dels comitès revolucionaris locals.

Fins aleshores, no s'havia disparat cap tret a Tarragona. A la tarda, però, l'arribada d'un estol de milicians barcelonins, encara enardits per la lluita esdevinguda a Barcelona, desencadenà l'inici de la convulsió revolucionària: l'incendi del convent de Santa Clara, l'alliberament dels presos comuns de la presó i el repartiment d'armes entre els militants antifeixistes i altres elements marginals que s'hi afegiren entusiàsticament. L'esclat revolucionari ja era més que evident.

Tanmateix, tot i que l'intent de sollevament a Tarragona es va frustrar sense víctimes, cal assenyalar els enfrontaments sagnants registrats a dues poblacions de la província. El primer, el 22 de juliol, a Vilalba dels Arcs, població de la Terra Alta de 1.500 habitants, en la qual, com a la resta de la comarca havia guanyat en les darreres eleccions el Front d'Ordre. Prop de 600 milicians armats de la CNT del Baix Aragó, de Tortosa i de Móra d'Ebre que es trobaven a Gandesa varen rebre la falsa notícia de la rebel·lió de les dretes a Vilalba i els Arcs. Un tret des d'un balcó i la mort de l'abanderat de la columna anarquista provocà un bany de sang: setze morts. La repressió posterior va segar la vida de vint-i-quatre veïns més. En total, quaranta víctimes.

El segon enfrontament va succeir a Solivella, una població de la Conca de Barberà de 1.500 habitants, on el Front d'Ordre, com a Vilalba, també havia guanyat per pocs vots diferència. En aquest poble, els terratinents havien armat el requetè local i alguns del seus membres s'havien desplaçat a Tarragona per unir-se al cop d'estat. Animats per les notícies de les emissores rebels que anunciaven l'avenç dels sollevats de Saragossa en direcció a Lleida i Tàrraga, decidiren fer-se forts i resistir. El dia 23 de juliol començaren els trets. En el transcurs d'unes hores, a Solivella es van aplegar més de quaranta camions de milicians disposats a alliberar la població. El resultat foren dinou morts entre els veïns de la població. En la repressió posterior, moriren disset solivellencs més. En total, trenta-sis víctimes.

A les comarques tarragonines, com a arreu de Catalunya, la fracassada rebel·lió militar del 19 de juliol tingué com a resposta l'esclat d'una revolució social, un terratrèmol social, com diu Josep Termes, una revolució de caire obrer que es fonamentava en el poder de fet que s'atorgaven els milicians

armats que dominaven els carrers de les ciutats, viles i pobles. En aquesta situació de col·lapse social i polític, els comitès locals antifeixistes, creats de manera espontània i gairebé simultània, van esdevenir els veritables òrgans de poder real. Uns òrgans de representació de les bases, en els quals els nous dirigents expressaven o creien expressar directament les aspiracions i les exigències dels obrers de la ciutat o del camp. Uns comitès que basaven la seva legitimitat en l'enfonsament d'un Estat que es manifestava impotent per assegurar la pròpia supervivència i en l'organització immediata de les milícies antifeixistes.

Enmig d'aquesta situació gairebé caòtica, Lluís Mestres, com a comissari del govern de la Generalitat a les comarques tarragonines, començà a actuar ben aviat. D'una banda, el dia 22, confiscà i repartí 100 fusells màuser entre les diferents organitzacions antifeixistes de Tarragona i 100 més al tinent d'Intendència del Parc de Reus perquè els repartissin entre les forces del Front Popular d'aquesta ciutat.

De l'altra, un cop sufocada la rebel·lió militar a Catalunya i frustrat l'intent de revolta de la guarnició que hi havia a Tarragona, la primera preocupació fou la necessitat d'organitzar una columna armada que havia de combatre la insurrecció en els llocs més propers on havia triomfat, és a dir, a l'Aragó. Al mateix temps, també calia enviar lluny de la rereguarda l'Exèrcit i les forces d'ordre públic, que, malgrat la seva declaració de lleialtat a la República i al govern de la Generalitat, continuaven despertant recels.

Tenint en compte la divisió dels diferents partits i sindicats antifeixistes s'obrí la inscripció i l'enquadrament dels voluntaris per formar part de les milícies. Entre el 23 de juliol i l'inici del setembre, en diferents expedicions, la Columna de Tarragona quedarà integrada per uns 750 soldats de l'Exèrcit, 200 efectius entre guàrdies civils i carrabiners. Aquesta força armada anava acompanyada i vigilada per prop d'un miler de milicians procedents de la ciutat i de les diferents comarques tarragonines. Les forces expedicionàries de Tarragona es dirigiren des de l'inici de l'operació cap al sud de la província de Saragossa, i lliuraren el primer combat amb un petit destacament de guàrdies civils a Calaceit. Es posaren sota el comanament centralitzat del dirigent anarquista Antonio Ortiz i ocuparen Lécera, Montalbán i assetjaren Belchite. En aquesta línia s'estabilitzà el front fins a l'estiu de l'any 1937.

A més a més de l'organització de la Columna Tarragona, també va anar a càrrec de la Comissaria Delegada mantenir-la. Per atendre totes les despeses d'equip i d'avituallament dels més de 2.000 homes, el 24 d'agost, el comissari Mestres demanà al conseller de Finances de la Generalitat que li fossin lliurades 95.000 pessetes. Dotze dies més tard, ja en necessitarà 500.000. Altrament, a banda de les donacions en espècies entregades pels diferents comitès locals, s'obriren subscripcions populars per mantenir la Columna. Al setembre ja s'havien recaptat 835.000 pessetes.

L'atenció constant sobre l'esforç bèl·lic per part de la Comissaria Delegada de Tarragona se centrà també en la mobilització de les lleves del 1933 al 1935, ordenada pel govern de la Generalitat l'1 d'agost. Tanmateix, la incorporació de les quintes i el control de l'Exèrcit de milicians voluntaris amb un disciplina militar fracassà a les comarques tarragonines, igual que a la resta de Catalunya, pel boicot de la CNT i el POUM. Tot i que els articles de la premsa propera a ERC i el PSUC que preconitzen la necessitat de crear un exèrcit popular —disciplinat i amb comandament únic— comencen a aparèixer a mitjan novembre del 1936, la campanya pujà d'intensitat a partir de la caiguda de Màlaga, el 8 de febrer del 1937, amb manifestacions els dies 10 i 25 de febrer i, especialment, el 8 de març.

La Generalitat de Catalunya, per la seva banda, mitjançant la figura de l'excalde de Tarragona, Pere Lloret (ACR), aleshores director general d'Administració Local,³ va decretar la substitució dels consellers municipals no pertanyents a les organitzacions del Front Popular pels suplents de la llista electoral i va aprofitar el mateix decret per fer una apologia de la figura de l'alcalde. Tanmateix, l'empenta i el protagonisme dels comitès locals anti-feixistes, en la majoria de poblacions, van limitar l'efectivitat de les disposicions decretades per la Generalitat a les pàgines del Butlletí Oficial. Ara bé, si fins al mes d'octubre del 1936 aquests òrgans de poder representaven el fenomen revolucionari en l'àmbit local, la seva reconversió, absorció i participació per part dels nous ajuntaments va possibilitar la reconducció i la neutralització posterior del projecte revolucionari.

3 Vegeu TASIS MARCA, Rafael (1937). *La revolució en els ajuntaments*. Barcelona. [Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya], p. 18.

El 29 de setembre del 1936, la constitució del nou Consell de la Generalitat amb la participació de totes les forces antifeixistes i la dissolució del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Barcelona significà el principi de la fi dels comitès locals. L'endemà, després d'una visita atzarosa a Lleida, el president del nou Consell de la Generalitat, Josep Tarradellas (ERC), acompanyat de cinc consellers més —Miquel Valdés (PSUC), Andreu Nin (POUM), Joan P. Fàbregas (CNT) i Josep J. Domènech (CNT)—, visità Tarragona i es reuní amb el comissari de la Generalitat, Lluís Mestres, i el Consell Executiu del Comitè del Front Antifeixista de la ciutat. L'objecte oficial de la reunió era tractar del tema de com es valoraven els productes agrícoles i ordenar el proveïment dels fronts de lluita.⁴ Però el que realment cercava l'àmplia representació barcelonina era el reconeixement per part dels dirigents locals de l'autoritat i de l'acció de govern del nou Consell de la Generalitat i, sobretot, el compromís d'acatar-ne les disposicions, és a dir, posar fi d'una vegada a la dispersió i l'atomització que suposava l'existència de múltiples òrgans de poder autònoms.

El 9 d'octubre el nou govern d'unió de la Generalitat promulgava el Decret mitjançant el qual es regulava la constitució dels nous ajuntaments que haurien de tenir representació de totes les organitzacions antifeixistes. Complementàriament, el Diari Oficial ordenava la dissolució immediata de tots els comitès locals i advertia que «la resistència a dissoldre's serà considerada com un acte facciós i els seus autors lliurats als Tribunals de Justícia Popular».⁵ Així doncs, seguint les disposicions decretades pel govern de la Generalitat, entre el 15 i el 24 d'octubre es van constituir els nous ajuntaments i es van dissoldre els comitès locals antifeixistes. Els membres del Comitè del Front Antifeixista de Tarragona es va reunir per última vegada a la Delegació d'Ordre Públic de Tarragona el 24 d'octubre per liquidar els comptes i presentar la dimissió dels seus càrrecs.⁶

Atesa la situació d'enfrontament polític entre els diferents partits i sindicats antifeixistes, com és lògic, un altre dels àmbits sobre el qual centrà

4 *Llibertat*, 1-X-1936.

5 Decret, 9-10-1936, *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* (DOGC), 11-X-1936.

6 *Llibertat*, 24-X-1936.

l'atenció la Comissaria Delegada de la Generalitat de Catalunya a Tarragona fou el dels mitjans de propaganda i comunicació. Durant els primers mesos, mentre que la resta de partits i sindicats es dedicaven principalment als actes públics com els mítings, ERC controlava des dels inicis la premsa i la ràdio. A Tarragona, el diari *Llibertat*, amb una tirada de 2.000 exemplars, fou dirigit primer pel conseller municipal d'ERC, Josep Recasens Jordà, que fou substituït l'any 1937 quan fou cridat a files per Ramon Sanahuja Soler, el qual, l'abril del 1938, va ser nomenat comissari de la Generalitat a les comarques tarragonines.

L'EAJ-33 Ràdio Tarragona, inaugurada oficialment l'octubre del 1933⁷ i incorporada a Ràdio Associació de Catalunya l'agost del 1934, fou ràpidament intervinguda pel comissari de la Generalitat «a objecte que en tot moment aquest medi de difusió estigui degudament controlat i al servei directe d'aquesta comissaria».⁸ Joan Llevadot Estradé en fou nomenat delegat i s'establí una guàrdia formada per membres de les forces d'ordre i de les milícies antifeixistes.

Així doncs, la ràdio i la premsa més importants foren controlades o influïdes pels homes d'ERC que ocupaven càrrecs de poder a la Comissaria Delegada de la Generalitat, la Delegació d'Ordre Públic o a l'Ajuntament de Tarragona.

Durant els mesos d'agost i setembre del 1936, mentre s'apliquen els decomissos i intervencions revolucionàries, és a dir, l'estructuració d'un nou règim econòmic sense precedents abans del 19 de juliol, l'actitud del govern de la Generalitat passà de la posició inicial d'acceptar els fets, esperar i veure, a endegar i reconduir legalment les accions obreres.

En el sector de l'empresa pública, l'acció del govern de la Generalitat esdevé molt més immediata. Amb l'objectiu d'assegurar la producció i el funcionament normal dels serveis estratègics, així com per intentar fiscalitzar les activitats dels nous comitès de control obrer, la Generalitat intervé directament el sector públic mitjançant el nomenament d'homes de confiança del comissari Lluís Mestres com a delegats interventors. El mateix

7 Acta de Constitució. Fons de Ràdio Tarragona. Arxiu Històric de Tarragona.

8 Expedients de Governació, 1936. Arxiu Diputació de Tarragona.

comissari es reservà la presidència del port de Tarragona el 19 d'agost del 1936. Vuit dies després de la rebel·lió militar, nomenà a cada banc privat un interventor de la Generalitat i un de la Federació de Treballadors de Banca, Borsa i Estalvi (UGT). El Banc d'Espanya, pel Decret del 27 d'agost del 1936, es converteix en Banc de la Tresoreria de la Generalitat, i va ser nomenat delegat de la sucursal de Tarragona Joan Llevadot Estradé, militant d'ERC.⁹ Amb la intervenció, amb més o menys intensitat, del sector públic i del sistema financer, el govern de la Generalitat de Catalunya se situava en un bon punt de partida per fixar, canalitzar i legalitzar el nou règim econòmic a final d'octubre del 1936.

El Decret de col·lectivitzacions, publicat pel DOGC el 28 d'octubre, afirmava el poder i l'autoritat de la Generalitat, representada per la figura preceptiva del seu delegat interventor, i modificava i reglamentava des de dalt l'organització de les empreses que fins aleshores havien estat lliurement gestionades pels seus obrers. El Decret esdevenia així l'eina legal per governar les transformacions revolucionàries inicials.

Amb relació a la incautació de la propietat urbana, el 23 de juliol la Comissaria Delegada, mitjançant el delegat d'Ordre Públic, Francesc Detrell, confiscà els edificis ocupats per escoles i convents religiosos per tal de destinar-los a seu de serveis públics. Al seu torn, el director general d'Assistència Social de les comarques tarragonines, Albert Oliva Alentorn, començà a signar actes d'incautació i inicià el seu recorregut per aquells serveis que poden afectar l'atenció dels més necessitats. A final de juliol, Oliva pren possessió de la institució de les Germanetes dels Pobres, l'Asil de menors de Sant Josep, l'associació La Gota de Llet, l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla, que passà a ser Hospital General de les Comarques Tarragonines, l'establiment benèfic vinculat a l'arquebisbat l'Obra Pia de Montserrat i l'edifici del Seminari.

Entre els mesos de setembre del 1936 i maig del 1937, la Conselleria de Proveïments de l'Ajuntament de Tarragona, controlada per la CNT, subministrà els queviures necessaris per a la manutenció dels interns de la casa

9 Joan Llevadot Estradé també era delegat de la Generalitat de Catalunya a la Central Telefònica i a Ràdio Tarragona.

d'assistència social i de la llar d'avis. Per aquest concepte, durant els vuit mesos del període, la Comissaria Delegada de la Generalitat a Tarragona registrà una despesa total de 41.521 pessetes, passant de les 3.447 pessetes del mes de setembre del 1936 a les 5.835 pessetes del mes de maig del 1937; això és un increment del 69%.¹⁰

L'atenció de les necessitats dels refugiats o desplaçats de guerra també ocupà la Comissaria Delegada de la Generalitat de Tarragona. El 6 d'octubre del 1936 arriben els primers dos-cents nens i nenes de Madrid que es van instal·lats al Sanatori Marítim de la Savinosa. El dia 10 hi arriba una altra expedició d'infants d'Astúries.

Per atendre aquests desplaçats i per Ordre del conseller de Sanitat i Assistència Social, Antoni G. Birlan, es va constituir el Comitè Comarcal d'Ajut al Refugiat sota la presidència del comissari de la Generalitat, Lluís Mestres, i amb un representant per cada una de les organitzacions CNT, UGT, Socors Roig Internacional, Pro Infància Obrera i Assistència Municipal, amb la funció de coordinar l'actuació de les diverses organitzacions que acullen els refugiats procedents de zones de guerra.¹¹ A final de desembre del 1936, ja hi havia a les comarques tarragonines prop de 3.000 refugiats, entre infants, dones i ancians. Posteriorment, el 20 de febrer, 1.700 evacuats de Màlaga i Almeria arriben de nou al port de Tarragona en el vaixell *Ciutat de Barcelona*. Tots aquests refugiats andalusos són allotjats transitòriament en un dels coberts de la Junta d'Obres del port fins que el Comitè d'Ajut al Refugiat va començar a distribuir-los entre les poblacions de les comarques tarragonines.

Altrament, per intentar apaivagar els efectes de l'atur forçós existent, més d'un 10%, tant des de la Comissaria Delegada de la Generalitat a Tarragona com des dels ajuntaments es va projectar un pla de les principals obres públiques, obres necessàries per aconseguir un doble objectiu: alleugerir les conseqüències socials que provocava la desocupació, mantenir enquadrats els aturats per assegurar l'ordre públic i satisfer les demandes dels sindi-

10 OLIVA, A. (1937). «Abans i després dels fets de juliol, a la Casa d'Assistència Social». *Llibertat*, 13-1-1937.

11 Ordre del 17-X-1936, DOGC de 18-X-1936.

cats. En aquest sentit, Lluís Mestres, des de la Comissaria Delegada de la Generalitat, inicià la construcció d'un camp d'aviació en el terme municipal de Vila-seca, les obres de desenrunament del convent de Santa Clara i l'arranjament de l'hospital de sang. Les obres arribaren a ocupar fins a 755 treballadors.

La repressió revolucionària

A les comarques tarragonines, com a la resta de Catalunya, paral·lelament a la destrucció de bona part de la simbologia de l'Església va arribar la persecució dels seus representants, seculars i regulars.

El mes de juliol del 1936, el conflicte religiós no només continuava ir-resolt, sinó que s'havia radicalitzat molt més. La rebel·lió militar, el buit de poder i la convulsió revolucionària consegüent van fer rebrotar amb més força els sentiments anticlericals d'una part de les classes populars. Les accions revolucionàries inicials no comportaven l'assalt dels bancs o el saqueig de magatzem, sinó que després d'obrir les portes de les presons, la tradició «revolucionària» i l'hegemonia anarcosindicalista van dirigir la destrucció contra l'Església, com a símbol i fonament del vell ordre.

Prenent com a base la identificació de les víctimes de la investigació de Solé i Villarroya, el resultat global de la repressió a la rereguarda a la província de Tarragona és de 1.486 víctimes mortals, xifra que representa un 4,25 per mil del total de la població. Un 18% del total de la repressió a Catalunya. Molt per sobre de la mitjana del país, que se situa en el 2,9 per mil. Cal assenyalar que la Terra Alta, amb un 10,6 per mil, és la comarca de Catalunya amb l'índex de repressió més alt de Catalunya i el Priorat, la segona amb un 5,9 per mil. A més a més, Solivella és la població de Catalunya amb l'índex més alt de repressió, un 26,4 per mil.

D'aquest conjunt, la ferotge persecució religiosa va causar 336 víctimes a la província, és a dir, un 22,6% del total. L'assassinat d'eclesiàstics és especialment virulent i sobrepassa la mitjana provincial en el cas de les comarques del Tarragonès —32,3%— i del Baix Ebre —28%— (atès que a Tarragona i a Tortosa es localitzaven les seus de dues diòcesis episcopals), del Baix Camp —27,6%— (degut a la concentració de religiosos de Cambrils)

i del Baix Penedès —37,7%— (atribuïble a l'assassinat de quinze religiosos de l'orde de Sant Joan de Déu).

A banda de la persecució religiosa, cal veure alguns aspectes més característics de la repressió a les comarques tarragonines:

1) Entre el 23 de juliol i final del mes d'agost la violència repressiva es dirigeix especialment contra els eclesiàstics i els militants ultradretans. És la repressió política exercida contra els tradicionalistes i alguns falangistes, que, procedents d'arreu de les comarques tarragonines, s'aplegaren amb els de la ciutat per tal de donar suport a la rebel·lió militar. Frustrat el sollevament, molts foren immediatament detinguts en algunes reunions que tenien lloc en diferents indrets de Tarragona o quan intentaven retornar a les poblacions d'origen. També és el període en el qual es registra la repressió a causa dels fets de Vilalba dels Arcs i de Solivella.

Comencen a arribar els primers cadàvers de militars i milicians caiguts al front d'Aragó, la premsa informa sobre la ferotge violència exercida pels feixistes en les zones que controlen, especialment d'Andalusia i d'Extremadura, i es publiquen les primeres notícies sobre l'avenç victoriós dels militars rebels. Si a aquest ambient crispat hi afegim la determinació d'alguns escamots de milicians i la decisió d'alguns dirigents a l'hora d'impartir consignes o indicacions, podem pensar que el moment no era gens apropiat per denunciar i aturar la repressió.

D'altra banda, cal tenir en compte la impotència o, si més no, dificultats que tenien els dirigents republicans que envoltaven la Comissaria Delegada de la Generalitat per aturar aquells assassinats. En primer lloc, la total desaparició de les forces d'Ordre Públic dels pobles i ciutats que foren concentrades a Tarragona i traslladades cap al front durant els primers dies. El delegat d'Ordre Públic de les comarques tarragonines només tenia a la seva disposició 24 agents de la Comissaria d'Investigació i Vigilància i 27 guàrdies del Cos de Seguretat de Guàrdies d'Assalt. Per tant, s'esfumava l'instrument que hauria d'oposar-se al poder efectiu d'alguns milicians.

En segon lloc, tot i que en les eleccions generals del febrer del 1936 el resultat fou favorable al Front d'Esquerres, gairebé un 42% dels votants de la província de Tarragona es decantà pel Front d'Ordre. El terror que desvetllava la repressió garantia la tranquil·litat de la rereguarda mitjan-

çant la paralització d'un sector considerable de la població contrari al Front Popular.

2) Durant el mes de setembre, la principal característica d'aquest període és una repressió que podríem qualificar de classe. Contra propietaris agrícoles, industrials, comerciants i professionals liberals acusats de pertànyer a organitzacions polítiques de dretes.

En aquest sentit, que les comarques tarragonines en les quals el Front d'Ordre havia obtingut els millors resultats —la Terra Alta (58%) i el Priorat (48%)— se situessin pròximes a les línies del front d'Aragó on operava la columna anarquista Ortiz fou fatal. Una incursió d'uns 50 elements de la columna, la brigada de la Mort, deixà 39 assassinats a Gandesa i 29 més a Falset. Calia vèncer per la força tota resistència a la col·lectivització del camp. En el mateix període, a Tarragona destaquen les 29 víctimes assassinades després de rebre la notícia de l'ocupació total de Toledo per l'Exèrcit rebel i de l'esclat de dues bombes a la ciutat. És aleshores quan el president del nou Consell de la Generalitat, Josep Tarradellas (ERC), acompanyat de cinc consellers més del PSUC, POUM i CNT, va visitar Tarragona amb l'objectiu de governar enmig d'aquella convulsió revolucionària i violenta.

L'actitud que sobre el fenomen repressiu van adoptar els dirigents i els militants antifeixistes oscil·la entre l'estímul, l'aprovació i la connivència d'alguns i el rebuig, la denúncia i els intents d'aturar aquells crims de sang d'altres, tot plegat enmig d'un cúmul de contradiccions ideològiques, impotències i situacions extremes. Quan el principi d'autoritat comença a restablir-se, malgrat les baixes i les notícies negatives que arriben dels fronts, les execucions cessen.

De sobte, no només els militars sediciosos i els militants ultradretans partidaris del sollevament són considerats enemics, sinó que també reben la consideració de feixistes els homes de la dreta democràtica, així com tots els representants de l'Església i els catòlics de diferents organitzacions de caire religiós, com els fejecistes. Amb més convenciment o menys, manifestat a través de crítiques tèbies o contundents, en tots els partits i sindicats hi ha elements contraris a la repressió sanguinària dels primers mesos. Ja des del principi detectem accions protagonitzades per homes de diferents sectors ideològics encaminades a salvaguardar la vida de possibles víctimes.

Mentre tot això succeïa, el govern de la Generalitat maldava per legalitzar l'acció de la justícia respecte dels nous delictes sorgits com a conseqüència de l'esclat de la Guerra Civil, mitjançant els Jurats Populars i la imposició de les penes previstes en el Codi de justícia militar. A més a més, la iniciativa governamental s'esforçà i aconseguí mantenir bona part de l'estructura jurídica existent a Catalunya. Com apunta Bonamusa, malgrat algunes reformes en el procediment, el Tribunal de Cassació, l'Audiència Territorial, les Audiències Provincials, els Jutjats de Primera Instància i Instrucció i els Tribunals Industrials van continuar funcionant sense registrar transformacions en la seva estructura.¹²

A Tarragona, entre l'agost i l'octubre del 1936, el conseller de Justícia va signar els nomenaments següents: Manuel Miró i Esplugas com a jutge de Primera Instància i Instrucció, Benjamí Jané Jané com a magistrat de l'Audiència de Tarragona, Jaume Simó Bofarull com a president de l'Audiència de Tarragona i Ramon Aguiló Gil com a magistrat del mateix òrgan de justícia. Les designacions d'aquests lletrats evidencien l'afany de la Conselleria de Justícia per mantenir actius els antics tribunals i, posteriorment, com veurem, són aquests jutges i magistrats els que en un principi exerceixen en els primers Tribunals Populars.

El nomenament d'Andreu Nin (POUM) com a nou conseller de Justícia de la Generalitat el 26 de setembre del 1936 va tenir conseqüències immediates per al Tribunal Popular de Tarragona. El president del Tribunal, Dionís Terrer, va ser cessat i substituït pel nou president de l'Audiència Provincial, el lletrat Jaume Simó Bofarull. Així mateix, la dimissió del magistrat adjunt, Ramon Nogués, va ser coberta amb la designació del lletrat Ramon Aguiló Gil.

Entre l'octubre i el desembre del 1936, com a conseqüència de les protestes sorgides entre les diferents organitzacions polítiques i sindicals es registrà un retrocés considerable de l'acció repressiva, tant pel que fa a la periodicitat com a la quantitat dels executats. Les mesures tendiren a una represa del poder per part del govern de la Generalitat i dificultaren progres-

12 BONAMUSA, Francesc (1974). «L'administració de justícia a Catalunya, setembre-desembre del 1936», *Recerques*, núm. 4, p. 191-222.

sivament la impunitat en la qual havien actuat els sectors més radicalitzats. La creació dels Tribunals Populars a Catalunya i la constitució del Tribunal Popular de Tarragona el 12 de novembre apuntaven cap a l'acabament del cicle repressiu esdevingut fora del marc judicial i la imposició d'un control —executiu i judicial— sobre les execucions. El redreçament de les institucions de la Generalitat i la reconducció de la repressió «legal» exercida pels Tribunals Populars de Tarragona fou evident.

Entre el setembre del 1936 i l'abril del 1937 es van processar 147 persones que van tenir com a resultat l'execució de vuit penes capitals: sis militars colpistes, un civil i un religiós.

Enmig d'aquest context d'esclat revolucionari, de confusió i de desordre, sobrepasat de vegades pels esdeveniments, el comissari Lluís Mestres Capdevila va intervenir decididament per salvar la vida d'homes com, entre d'altres, el cardenal Vidal i Barraquer, el bisbe de Tortosa, Félix Bilbao, el procurador de l'arquebisbat Antoni Elias o el tècnics alemanys de la fàbrica de Flix. El dia 6 de gener del 1937, passat el pitjor moment, el comissari Mestres és destinat a la Conselleria de Finances i traspasa el càrrec una altra vegada a Joaquim Fort Gibert, que es va mantenir al capdavant de la Comissaria Delegada de la Generalitat a Tarragona fins al 29 d'abril del 1938.

D'altra banda, la conjuntura de la guerra obligava els dirigents polítics a prendre les mesures necessàries per garantir la fidelitat dels funcionaris i evitar possibles obstruccions a les ordres emeses per accions de boicot o sabotatge. En aquest sentit, el dia 24 de juliol del 1936, entre les primeres disposicions d'urgència publicades en el Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya, es recull el Decret de Presidència signat el dia anterior pel president Companys, en el qual, després de manifestar que el govern necessita «comptar amb la seguretat que tot el personal a les seves ordres sigui absolutament lleial als ideals del poble», es promulga el cessament immediat de tots els treballadors públics que hagin participat en el moviment insurreccional o que siguin declaradament desafectes a la República.¹³

Durant el mes d'agost del 1936, com a primera mesura i independentment de la tramitació preceptiva de l'expedient sancionador, a proposta de

13 Decret de Presidència, 23-VII-1936. DOGC, 24-VII-1936.

la Comissió d'Investigació, el Comitè Antifeixista de Tarragona determinà que tots els afectats per la depuració s'abstinguin d'acudir al lloc de treball, i foren considerats cessats provisionalment.

Pel que fa als 45 funcionaris de la Comissaria Delegada de la Generalitat de Catalunya a Tarragona, es registren 9 destitucions així com 10 cessaments del personal adscrit a la demarcació d'Obres Públiques. Depenent de l'Administració de l'Estat, la Delegació d'Hisenda de Tarragona —amb 71 funcionaris— preveu la depuració de 16 empleats. Per la seva banda, la Comissió Permanent de l'Ajuntament de Tarragona, a proposta de la Comissió de Depuració del Personal, va acordar el dia 28 de setembre del 1936 el resultat de 29 expedients incoats que afectaven, aproximadament, el 12% del total de la plantilla amb les resolucions següents: 24 acomiadaments i 5 sancionats. Així mateix, malgrat que la inexistència de fonts documentals no permet quantificar-los, hi ha algunes depuracions entre els obrers i empleats de la Junta d'Obres del Port. Altrament, entre els professionals de l'ensenyament, la FETE (UGT) elaborà una llista del personal docent de la província i sol·licità al Ministeri d'Instrucció Pública la destitució de 70 mestres, la jubilació forçosa de 24 i el trasllat obligat de 4.

La depuració revolucionària, immediata, lògica —tenint en compte les greus circumstàncies que va tenir— i de vegades equivocada o injustificada, que va dur a terme el Comitè Antifeixista de Tarragona és posteriorment qüestionada per alguns dirigents sindicals i discutida en les assemblees, com és el cas dels funcionaris de la Generalitat. Altrament, alguns càrrecs polítics de l'administració del govern de la República —com el delegat d'Hisenda o el director general de Primera Ensenyança—, malgrat els informes negatius dels sindicats, decidiren pel seu compte rehabilitar molts depurats.

Els fets de Maig del 1937

La marxa cap al front d'Aragó de molts milicians armats, les maniobres subtils d'alguns polítics republicans que, malgrat la feblesa dels seus partits s'han mantingut en la legalitat de les institucions —Comissaria de la Generalitat i ajuntaments—, i el creixement meteòric de la UGT i del PSUC van

anar determinant una nova correlació de forces que ja no es corresponia amb les aspiracions revolucionàries dels anarcosindicalistes, amb l'important control que exercien sobre els proveïments i amb la prepotència i la impunitat d'algun dels seus grups de milicians de rereguarda.

La configuració de dos blocs oposats —CNT-FAI i POUM, per una banda, i ERC, PSUC-UGT, ACR, UdR i EC, per l'altra—, que finalment s'enfrontaren violentament durant els primers dies de maig, presentà unes característiques pròpies en l'àmbit de les comarques tarragonines.

D'una banda, com he dit, en el camp, predomina una propietat de la terra molt repartida en petites i mitjanes explotacions agrícoles. És aquesta estructura econòmica i social la que comporta que, en una província com la de Tarragona, la resistència al procés de col·lectivització de la terra decanti la balança a favor d'ERC, el PSUC i UGT, tot i que la força de la CNT-FAI i del POUM sigui considerable. Més enllà de la col·lectivització de terres els propietaris de les quals han fugit o han estat víctimes de la repressió, el procés no és significatiu.

De l'altra, com s'ha apuntat, el domini anarcosindicalista del Consell General d'Aragó, en el qual es concentraven bona part de les milícies anarquistes de Barcelona i el Baix Llobregat, així com de cenetistes aragonesos que havien fugit de la zona rebel, afavoria, des de l'inici del conflicte, les seves incursions a les comarques veïnes de les Terres de l'Ebre.

Des del mes de setembre del 1936 es van registrar diferents xocs armats o manifestacions violentes entre els antifeixistes a les comarques tarragonines, que, si bé en molts casos no eren premeditats ni promoguts pels dirigents polítics i sindicals, enterbolien perillosament les relacions entre les diferents tendències. Les notícies d'aquests enfrontaments localitzats afavorien la sensació de deteriorament de l'ordre públic i, per tant, justificaven el restabliment dels cossos armats que sota les ordres de la Generalitat, és a dir, el poder «legal», havien governat amb el suport d'ERC i el PSUC contra la CNT i el POUM.

El setembre del 1936, a la Torre de l'Espanyol fou assassinat el secretari d'UGT i, com a represàlia, fou occit el cap de la FAI d'Ascó. A mitjan octubre, van caure abatuts a la Sénia dos militants d'UGT. A la sessió de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya del mes de desembre, es va

denunciar l'assassinat d'un regidor d'ERC d'Ascó i d'un líder republicà de Ginestar, fets que es van atribuir a un grup de la CNT de Móra la Nova. El 3 de desembre queien abatuts per elements de la CNT-FAI tres veïns del poble de Garcia, militants d'ERC i de la Unió de Rabassaires. A Tarragona, el 16 de desembre, l'intent d'extorsió de l'advocat Ixart per part d'un escamot descontrolat i *gansteril* de les Joventuts Llibertàries, va posar fi a la vida d'un milicià de la UGT, dos anarquistes i del mateix advocat. Entre el 25 i el 26 de gener del 1937 es van registrar els fets luctuosos de la Fatarella, qualificats per Josep Termes com de l'enfrontament de la pobresa contra la misèria. El balanç final dels fets de la Fatarella fou de 34 víctimes mortals i 47 detinguts, que van ser traslladats a Barcelona. Pocs dies després, la UGT tarragonina comunicava per carta a la Federació Local de la CNT que trencava amb ella totes les relacions a causa dels fets de la Fatarella. A Cambrils, el 18 de febrer s'organitzà una manifestació que acabà en un avalot que assaltà el local de la CNT. El delegat d'Ordre Públic, acompanyat de forces de la Guàrdia Nacional Republicana i d'efectius dels Guàrdies d'Assalt, es desplaçà a la població i practicà 35 detencions. Una setmana més tard, el matí del dia 26 de febrer, l'explosió d'uns petards va destruir el local social de la CNT a Blancafort. A Tivissa, la nit del 28 de febrer van explotar uns petards a la porta de l'Ajuntament i es van disparar, sense conseqüències, set o vuit trets contra els milicians que feien la guàrdia nocturna; es practicaren 25 detencions.

Tots aquests enfrontaments i actes de violència, amb víctimes o sense, que es registren entre els antifeixistes, des del mes de setembre del 1936 fins a final de febrer del 1937, en bona part de les comarques tarragonines i, també en poblacions de la resta de Catalunya, presenten unes característiques comunes. La crispació que es viu en algunes zones del camp català quan entren en contradicció la determinació dels partidaris d'implantar i estendre la col·lectivització de la terra —freqüentment estimulats i organitzats per elements externs de la CNT— i els anhels d'uns parcers, mitgers o petits propietaris que volen continuar treballant individualment la terra, amb el suport i l'esperó dels pagesos que tenen una petita o mitjana propietat i enquadrats majoritàriament, abans o després del 19 de juliol, a ERC, PSUC o Udr.

A la ciutat de Tarragona el conflicte es visualitzà en el monopoli cene-tista de la Conselleria de Proveïments i el conflicte d'interessos que això representava amb el comerç local, amb el suport d'UGT i del PSUC.

Des del dia 3 de maig, a mesura que es rebien notícies dels enfronta-ments a Barcelona, esclataren conflictes a Móra la Nova, Móra d'Ebre i Batea que, l'endemà, es van estendre per bona part de les poblacions de les Terres de l'Ebre. El dia 4 de maig, a Tortosa, hi ha tirotejos entre anarquistes locals i de les comarques properes amb la Guàrdia Nacional Republicana, amb el balanç de deu morts.

A Tarragona, els enfrontaments entre les forces antifeixistes del dia 6 causen deu morts: cinc d'ERC, quatre de les Joventuts Llibertàries i un agent d'investigació. La nit del 6 al 7 es va fer una reunió en la qual es va acordar la finalització del conflicte i el lliurament de les armes per part dels cenetistes. Tanmateix, l'arribada a les tres de la matí del dia 7 dels guàrdies d'assalt enviats pel govern de València que anaven cap a Barcelona capgirà totalment la situació. Els acords adoptats en la reunió del dia 6 esdevenen paper mullat i es desfermà la represàlia contra els anarquistes. Se n'assalten els locals, dotze militants són assassinats i es registren trenta ferits.

En total, els enfrontaments entre antifeixistes durant els fets de Maig a les comarques tarragonines van registrar 32 morts i un nombre superior de ferits.

La repressió posterior va ser àmplia: van ser detinguts prop de 200 anar-quistes de Tortosa, més de 90 d'altres poblacions de les Terres de l'Ebre i 50 de Tarragona. El juliol del 1937, el Tribunal Popular de Tarragona dictà sentència contra 127 processats pels fets de Maig a Tortosa, dels quals n'hi havia 39 en rebel·lia i 88 en presó preventiva. El Tribunal imposà la pena de mort al conseller de Defensa de l'Ajuntament de Tortosa i a tres tinentes d'infanteria. A més a més, entre altres penes, s'imposaren tres condemnes de trenta anys i vuit de vint anys. Dos mesos més tard, el mateix Tribunal Popular de Tarragona dictava sentència pels fets ocorreguts a Tarragona contra deu militants anarcosindicalistes, sense dictar cap sentència de mort.

Com veiem, doncs, la repressió desencadenada contra els anarcosindi-calistes és especialment dura a les comarques de l'Ebre. A mitjan novembre del 1937 encara hi havia prop de 300 empresonats d'aquelles poblacions.

Les conseqüències polítiques van ser la dissolució del POUM, la pèrdua definitiva de la supremacia anarcosindicalista i l'ascens hegemònic del PSUC a Catalunya i del PCE a l'Espanya republicana. ERC, per la seva banda, va veure que, a més a més de contemplar la creixent influència dels comunistes, el govern de la República va iniciar la progressiva absorció de les principals competències que atorgaven un poder real a la Generalitat.

De l'estiu del 1937 fins al final de la guerra

La Generalitat de Catalunya, que des de final de juliol del 1936 havia assolit les quotes més altes d'autogovern —tot i que a la pràctica estava mediatitzat i neutralitzat en molts aspectes per la dinàmica revolucionària—, a partir del mes de maig del 1937 va patir un buidat progressiu de competències per part del govern de Negrín. La pèrdua immediata del control sobre l'ordre públic i l'organització militar —la creació de l'exèrcit de Catalunya— va ser seguida per la creació de l'omnipotent i poderós Servicio de Información Militar, la intervenció del govern de la República en l'àmbit de la justícia mitjançant els Tribunals de Guàrdia i l'absorció per l'Administració central de les matèries relatives als proveïments i els transports. A partir del mes d'octubre del 1937, aquest procés de buidat ja no va ser dirigit des de fora de Catalunya, sinó des de Barcelona, ciutat en la qual Negrín va decidir instal·lar el seu govern, acompanyat de tot l'aparell administratiu i de les seves respectives famílies. Però, a més a més, seguint el govern de la República es van traslladar a Barcelona els comitès centrals i els aparells dirigents de les diferents organitzacions polítiques i sindicals. Tot plegat, com diu Pelai Pagès, eren prop de 250.000 persones.¹⁴ Una massa amb cultura i llengua castellanques, amb poder decisor i amb una idea jacobina i centralitzadora de l'Estat, és a dir, un contingent humà contrari a les aspiracions autonomistes dels catalans que, a més, sobresaturava una rereguarda que ja havia acollit mig milió de refugiats.

14 PAGÈS, Pelai (1999). *La guerra civil espanyola a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Els llibres de la frontera, p. 121.

D'altra banda, alguns organismes del govern central comencen a trametre ordres directes a diferents delegacions de l'Administració de la Generalitat. El juliol del 1937 l'Oficina Administrativa d'Ajut als Refugiats de Tarragona va rebre ordres impartides pel director general d'Assistència Social del govern de la República sobre trasllat de refugiats.

Per l'Ordre del 2 d'octubre del 1937 del conseller de Proveïments de la Generalitat són creades les Juntes Regionals de Proveïments, que substituïxen les antigues delegacions comarcals. La Junta corresponent a la Regió III té la seu a Tarragona i Joan Cendra Siscart com a delegat.¹⁵ A començament del mes de gener del 1938, en el context del buidatge de competències que pateix la Generalitat per part del govern central, el Departament de Proveïments és dissolt i les seves funcions, amb la participació d'una representació del govern de la Generalitat, són assumides per la Comissió Nacional de Proveïments del govern de la República. A la III Regió, la distribució va continuar en mans de la Junta de Proveïments, però a partir d'aquell moment sota la direcció de Josep Vilardell Puig, nomenat delegat per la Direcció General de Proveïments del govern de la República.¹⁶ Malgrat tots aquests nomenaments i la derivació de competències, la manca de queviures va començar a ser palesa durant la tardor de l'any 1937, i l'any 1938 la fam s'estén especialment sobre les poblacions urbanes.

Pel que fa a l'impacte de la guerra sobre la rereguarda de les comarques tarragonines, cal remarcar la destrucció causada pels bombardejos sistemàtics de l'aviació italiana i alemanya, concentrats i especialment durs a les ciutats de Tarragona, Reus i Tortosa, així com en algunes poblacions del Baix Penedès. En total, es van registrar 642 víctimes mortals i prop de 1.000 ferits, xifres que representen un 13% del total de Catalunya.

Aviat es va comprovar que l'única mesura per salvaguardar la vida de la població de la rereguarda era disposar de refugis antiaeris. L'11 d'agost del 1937, per decret de la Presidència de la Generalitat, era constituïda la Junta Local de Defensa Passiva (JLDP). L'alcalde, el delegat d'Ordre Públic, l'arquitecte i el metge municipals integren l'organisme responsable de la

¹⁵ DOGC, 7-X-1937.

¹⁶ *Llibertat*, 17-II-1938.

defensa enfront dels atacs dels avions que provenien de Mallorca. La JLDP, després d'una inspecció del Col·legi d'Arquitectes, va donar de baixa trenta refugis considerats insegurs i va recomanar la utilització de vint-i-sis refugis que reunien les mínimes condicions. Tot seguit, va accelerar al màxim la construcció de nous refugis i s'esforçà en la recerca dels recursos econòmics necessaris per finançar les obres. Set mesos més tard, el març del 1938, la ciutat ja disposava d'una xarxa de seixanta refugis amb capacitat suficient per a unes 20.000 persones.

Per finançar la construcció de la xarxa de refugis antiaeris, la JLDP disposava bàsicament dels recursos municipals i les subvencions de la Generalitat. D'altra banda, per intensificar els treballs, el febrer del 1938, es van decretar unes contribucions obligatòries indirectes sobre les consumicions i els serveis d'hotels, fondes, restaurants i bars; els bitllets dels espectacles i autobusos interurbans i una quantitat fixa que havien d'abonar mensualment les caixes d'estalvi i els bancs. En el mateix sentit, a final de març del 1938, atès que la JLDP ja només disposava de mitjans econòmics per una setmana, la Comissió de Govern va estudiar l'establiment d'una quota obligatòria familiar que oscil·lava entre 5 i 10 pessetes, que seria abonada en el moment de retirar la targeta mensual de racionament. El 16 de maig del 1938 el govern de la República concedia un crèdit de 10 milions de pessetes a la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, dels quals 7 milions són destinats a la JLDP de Barcelona. El romanent restant seria repartit entre la resta de les poblacions de Catalunya en quantitats mínimes amb l'objectiu de servir «d'estímul i esperó perquè els veïnats respectius, paral·lelament, cooperin a la tasca de les seves Juntes Locals corresponents». A la comarca del Tarragonès el crèdit es va distribuir en 10.000 pessetes a Torredembarra i a Vila-seca i 20.000 pessetes a Tarragona. Mentre que la Junta Local de Reus rebia un ajut de 100.000 pessetes. La diferència de les quantitats de les subvencions rebudes rau en el fet que, a mitjan maig del 1938, la construcció de refugis a Tarragona ja estava pràcticament enllestida.

A la primavera del 1938, l'ofensiva franquista sobre el front d'Aragó va posar fi el 20 d'abril a l'ocupació de totes les comarques i poblacions tarragonines situades en el marge dret de l'Ebre, cosa que va provocar

una primera onada de desplaçats catalans. Ràpidament, la repressió franquista va jutjar i executar 47 veïns d'aquesta zona recentment ocupada. Poc després, aquestes castigades terres van patir els 114 dies de combat de la batalla de l'Ebre.

El 29 d'abril del 1938, Joaquim Fort Gibert deixa el càrrec de comissari de la Generalitat de Catalunya a Tarragona i és nomenat Ramon Sanahuja Soler (ERC), que havia dirigit el diari *Llibertat*.

A l'estiu del 1938 la situació de la rereguarda catalana era extremament crítica i els refugiats, llevat de la subvenció de la Generalitat, del minso racionament oficial de pa i llegums i de l'allotjament, poca cosa podien esperar de més. Com al principi del període i dins les possibilitats escasses del moment, les atencions es van centrar en el nens.

En el decurs de l'any 1938, malgrat les necessitats creixents que imposava la dinàmica de guerra —adquisició de material bèl·lic, mobilització de lleves, atenció d'una allau de refugiats— i de l'empitjorament per escassetat i encariment de les subsistències a la rereguarda, la Generalitat va continuar subvenint les despeses de manteniment dels centres assistencials i hospitalaris, especialment, a partir de l'estiu del 1938 quan la situació de la rereguarda es va degradar considerablement. L'import del subministrament de queviures de l'Hospital General de les comarques tarragonines va passar de 10.867 pessetes del mes de juliol a les 29.347 pessetes del mes de desembre del 1938.¹⁷ Per fer front a l'augment meteòric de la despesa —un increment d'un 150% només en cinc mesos—, el Departament de Finances de la Generalitat va decretar la concessió de successius crèdits extraordinaris a la Comissaria Delegada de Tarragona.¹⁸

D'altra banda, l'Institut Pere Mata de Reus també va esdevenir un dels centres hospitalaris que van centrar l'atenció dels responsables del Departament de Sanitat i Assistència Social de la Generalitat de Catalunya. Així doncs, atesa la situació crítica dels instituts psiquiàtrics, des del 17 de febrer del 1937, el Consell de Govern va decidir assumir totes les despeses

17 Llibre Major de la Junta Comarcal de Proveïments. Arxiu Diputació de Tarragona.

18 Per les necessitats de l'Hospital General de les comarques tarragonines es concediren diferents crèdits extraordinaris per un import total de 550.000 pessetes, vegeu DOGC, 12-XI-1937, 12-II-1938 i 14-IV-1938.

de manteniment i incorporar el centre a la xarxa hospitalària de la Generalitat.¹⁹ Entre el 1936 i el 1938, l'Institut Pere Mata de Reus va passar d'acollir i tractar 701 interns a atendre 796 pacients, és a dir, un augment del 13%. De tota manera, les dades més significatives d'aquest període de guerra són les que es refereixen a les defuncions registrades entre la població interna. L'escassetat de medicines i l'alimentació insuficient, entre altres factors negatius, van provocar que dels 60 morts comptabilitzats entre la població interna de l'any 1936 es passés a registrar 207 difunts l'any 1938.

Enmig de l'empitjorament de les condicions de vida de la rereguarda, les autoritats de la Generalitat de Catalunya i la direcció i el personal dels diferents centres d'assistència social i hospitalària van vetllar en tot moment per assegurar la subsistència dels nens, vells i malalts internats. Val a dir que el subministrament de queviures destinat als asilats i pacients d'aquests establiments seguia una distribució específica i diferenciada de la resta de la població, la qual molt sovint havia de recórrer al mercat negre per fugir de la fam.

En els primers dies de gener del 1939, quan l'Exèrcit franquista ja controlava la comarca del Priorat, el comissari de la Generalitat, Ramon Sanahuja Solé, l'alcalde de Tarragona, Jaume Castelló Pena i el comandant militar de la plaça, el coronel Fernando del Rosal Rico, comencen a preparar, respectivament, l'evacuació de la ciutat. El dia 14 de gener són inutilitzats alguns serveis estratègics com Ràdio Tarragona, a més de les instal·lacions de telèfons i telègrafs i a les vuit del matí un ban municipal ordena l'evacuació de la població. Després d'algunes escaramusses, a les tres de la tarda del dia 15, els soldats de la 1a Bandera de FET de Navarra hissaven l'enssenya victoriosa al balcó de l'Ajuntament mentre entonaven el «Cara al sol». Quatre dies més tard, l'última resistència republicana a la comarca, establerta al llarg de la línia del riu Gaià, va ser definitivament superada per l'Exèrcit de Franco.

19 Actes del Consell de la Generalitat, 17.II.1937. Servicio Histórico Militar. Madrid.

Bibliografia

- ARNABAT MATA, Ramon; ÍÑIGUEZ GRÀCIA, David (2013). *Atac i defensa de la rereguarda: els bombardeigs franquistes a les comarques de Tarragona i Terres de l'Ebre 1936-1939*. Tarragona: Cossetània Edicions.
- BONAMUSA GASPÀ, Francesc (1974). «L'administració de justícia a Catalunya. (setembre-desembre 1936)». *Recerques*, núm. 4 (Barcelona).
- (1997). *Política i finances republicanes (1931-1939)*. Lluís Mestres i Capdevila. Tarragona: Edicions El Mèdol.
- BROUÉ, Pierre; TÉMIME, Èmile (1961). *La Révolution et la Guerre d'Espagne*. París: Les Éditions de Minuit.
- BROUÉ, Pierre; FRASER, Ronald; VILAR, Pierre (1982). *Metodología histórica de la guerra y la revolución españolas*. 2a ed. Barcelona: Fontamara.
- DUCH PLANA, Montserrat (1994). *República, reforma i crisi. El Camp de Tarragona (1931-1936)*. Tarragona: El Mèdol.
- DUCH PLANA, Montserrat; PIQUÉ PADRÓ, Jordi; SERRALLONGA URQUIDI, Joan (2010). *La Guerra Civil a la comarca del Tarragonès*. Tarragona: Arola Editors.
- GONZÁLEZ HUIX, Francisco J. (1990). *El asedio aéreo de Tarragona 1937-1939*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.
- (1990). *El puerto y la mar de Tarragona durante la Guerra Civil. 1936-1939*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.
- PAGÈS I BLANCH, Pelai (1987). *La Guerra Civil espanyola a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Els llibres de la frontera.
- PIQUÉ PADRÓ, Jordi (1998). *La crisi de la rereguarda. Revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PIQUÉ PADRÓ, Jordi; SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep (coord.) (1999). *Guerra Civil a les comarques tarragonines (1936-1939)*. Tarragona: Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona.
- PIQUÉ PADRÓ, Jordi (2003). *Dolors Martí i Domènech: L'única dona que exercí un càrrec públic a Tarragona durant la Guerra Civil*. Tarragona: Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona.
- REIG TAPIA, Alberto (1990). *Violencia y terror*. Madrid: Akal Universitaria.
- ROIG ROSICH, Josep M.; SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep; DUCH PLANA, Montserrat; PIQUÉ PADRÓ, Jordi (2007). *Quatre líders tarragonins de la República i l'exili*. Tarragona: Arola Editors.
- SOLÉ I SABATÉ, Josep M.; VILLARROYA FONT, Joan (1983). *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- (1989-1990). *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TASIS i MARCA, Rafael (1937). *La revolució en els ajuntaments*. Barcelona. [Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya]
- UCELAY-DA CAL, Enric (1982). *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*. Barcelona: La Magrana.